

1 **Il 'homo carnivorus' o la dumonda quanta charn cha'ls prüms umans mangiaivan**

2 Pels simpatisants da la dieta dal Temp da Crap tampriv (fin circa 10'000 a. Cr.) es la chosa
3 clera. Tenor els vivaivan ils umans da quel temp plü san, d'eiran plü stigls e plü fits. Els
4 mangiaivan chosas, a las qualas lur spezcha as vaiva adüsada daspö tschientmilli ons:
5 verdüra, peschs, frütta da mar, sulvaschina, övs, frütta, pomma, erbas, bulais, nuschs e buns
6 grass sco per exaimpel öli d'olivas. Prodots elavurats sco zücher, trats precuschinats e finits
7 sco eir grass industrials o eir alcohol, lat e gran nu daiva amo da quel temp.

8 Ils antropologs (scienziats chi s'occupan da l'origin e dal svilup dals umans) Miki Ben-Dor e
9 Ran Barkai da l'Università da Tel Aviv scrivan percenter in üna vasta analisa dal magazin
10 specialisà «Yearbook of Physical Anthropology» cha'ls antenats dals umans moderns hajan
11 mangià surtuot charn e grass da bes-chas, e quai fingià illa fasa tampriva dal svilup dals umans
12 avant circa duos milliuns ons. Pür cur cha bes-chas plü grondas sajan mortas oura in diversas
13 parts dal muond e talas funtanas da nudritüra sajan gnüdas plü s-charsas vers la fin dal Temp
14 da Crap, hajan ils umans cumanzà ad augmantar successivamaing lur part da nudritüra
15 vegetala, fin ch'els hajan finalmaing cumanzà – avant var 10'000 ons – a domesticar bes-
16 chas sco eir a cultivar plantas – per dvantar paurs.

17 Ils antropologs israelits han evaluà ün'enorma quantità da datas per far lur analisa, han
18 ramassà infuormaziuns da passa 400 lavurs scientificas da tuot gener chi s'occupan dad üna
19 dumonda centrala: Sun ils umans dal Temp da Crap stats carnivors (creatüras chi mangian
20 quasi be charn) o plüchöntschn omnivors (creatüras chi mangian tuot)?

21 Per reconstruir la nudritüra dals umans dal Temp da Crap han ils perscrutaders evaluà
22 retscherchas davart il metabolissem sco eir davart diversas datas geneticas e müdadas da la
23 statura e dal tscharvè. «Il cumportamaint uman as müda svel, l'evoluziun es però plana ed il
24 corp as regorda eir da sias plü veglias ragischns istoricas», argumantescha Ben-Dor.

25 Ils antropologs israelits Ben-Dor e Barkai prouvan per exaimpel da cumprovar lur ipotesa culla
26 concentraziun d'acid aint il stomi dals umans tamprivs. Quella saja in noss stomis ota,
27 congualà cun omnivors e dafatta cun otras bes-chas rapazas. Cun quai chi douvra fich blera
28 energia per prodüer uschè blier acid e per tegner la concentraziun uschè ota, stopcha dar ün
29 motiv important per quai.

30 Umans preistorics sun its a chatscha da bes-chas grondas. La charn bastaiva suvent per plüs
31 dis o dafatta per eivnas e nu d'eira protetta dad ir in malura sco hozindi cun metter la charn in
32 frais-chera. Charn veglia cuntgnaiva dimena immens bleras bacterias. L'acid aggressiv dals
33 stomis schogliaiva quel problem. La concentraziun d'acid fich ota interpreteschan ils
34 perscrutaders sco relict dal passà, ella saja ün «muossamaint chi s'haja consumà bliers
35 prodots da bes-chas». L'ota concentraziun d'acid protegia amo hoz da bacterias nuschaivlas.

36 Il seguond indizi important cha l'uman ha ün passà genetic sco bes-cha rapaza, es la structura
37 da las cellas da grass dal corp. Omnivors arcuneschan il grass dal corp in ün relativ pitschen
38 nomer da grondas cellas da grass, bes-chas rapazas d'hozindi sco eir ils umans fan precis il
39 cuntrari: Ellas possedan fich bleras, ma relativamaing pitschnas cellas da grass.

40 Eir fastizis archeologics sustegnan lur ipotesa, argumanteschan ils perscrutaders israelits.
41 Uschè muossan analisas dad isotops stabils ill'ossa d'umans preistorics cha quels hajan
42 mangià charn fich grassa, plüprobabel deriva quella charn da bes-chas grondas. «Far
43 chatscha da bes-chas grondas nun es ün hobi», disch Ben-Dor. «Far buna chatscha pretenda
44 üna gronda savüda.» Ben-Dor rinvietscha a las numerusas restanzas da bes-chas grondas
45 sco ils mammut, ils elefants o ils rinoceros cha archeologs han chattà sün plazzas da s-
46 chavamaint d'umans tamprivs. Talas restanzas demuossan cleramaing cha l'uman d'eira fich
47 cumpetent sco chatschader da bes-chas grondas.

48 Per ün pêr oters antropologs va l'ipotesa dals perscrutaders israelits massa dalöntschi. «Il
49 homo erectus tampriv nu d'eira sgür amo ingün carnivor fich specialisà», disch Friedmann
50 Schrenk, antropolog da Frankfurt. «Il homo erectus nu vaiva amo ingünas tecnicas adattadas
51 per far chatscha. Quai chi varà funcziunà bain, es l'abilità da s-chatschar bes-chas da rapina
52 da bes-chas güst s-charpadas, per exaimpel cun trar crappa sün quellas, uschè cha cadavers
53 sajan sgür adüna stats üna part da la nudritüra.»

54 Eir Chris Stringer dal «Natural History Museum» a Londra dubitescha l'ipotesa dals
55 perscrutaders israelits. «Eu nu manai ch'umans tamprivs hajan mangià dapertuot be charn ed
56 uschè be üna sort da nudritüra. Noss daints e quels dals umans tamprivs guardan oura sco
57 quels dad omnivors, sumgliants a quels da püerchs ed uors.» Ils umans sajan – plü bod sco
58 eir hoz – stats opportunists chi s'hajan adüna darcheu adattats e's nudrits da quai ch'els hajan
59 chattà. Seis facit: «Ramassar e mangiar plantas sto adüna esser stat üna part da la nudritüra
60 d'umans tamprivs.»

61 Cha'ls umans tamprivs hajan eir mangià plantas, nu schnejan ils perscrutaders israelits. Els
62 sajan però sainz'oter stats abels da far chatscha da bes-chas grondas sco per exaimpel
63 d'elefants, hajan chavà foss in vias cha'ls elefants dovraivan per rivar a las funtanas d'aua,
64 disch Ben-Dor. L'uman nun haja survivü cun as nudrir in ün möd flexibel, dimpersè haja
65 d'ingrazchar seis surviver a sia abilità da far chatscha da bes-chas grondas. Perquai cha las
66 cundiziuns climaticas s'hajan però müdadas e las bes-chas da praja nu sajan uschè plü
67 gnüdas uschè grondas, haja l'uman stuvü tscherchar funtanas da nudritüra vegetala.

68 «Per mai sun ils umans tamprivs plüchöntschi stats gronds sguazzaders», disch Schrenk. Els
69 faivan bainschi chatscha da bes-chas grondas, mangiadas gnivan però be tschertas parts da
70 la bes-cha. I's dovraiva ed elavuraiva plüchöntschi las pels, ils daints lungs o las cornas. Tenor
71 Schrenk para uschè eir il sguaz dad avair sias ragischi i'l Temp da Crap tampriv.